

2.

Isten' lételének megmutatására való törekedések.

Akárki mit szóljon az ember' neveltetéséről; meg kell azt még is esmérni, hogy Istenségről való gondolat nagyot játszik abban; de sőt egy fő sarkat teszen, mellyen fordul az erkölts és a' boldogság. Másféle remény alatt él, másképen viseli magát, a' ki hiszen Istent; másképen, a' ki nem hiszen. És mikor amannak gyökeres az erköltse és szép: akkor emezé tsak szemfény-vesztéssel tü-neménykedik, tsak be van mázolja kívülről; be-lül pedig csélcsap, alap nélkül való, tétovázé-kony — de boldogtalan is.

Ugyan azért a' Tudósok Isten lételéről szóló igazságot olly kints-alapnak tartván, mellytől rettenetes sok függ, arra törekedtek mindenkor, hogy egész meggyőződésig szóljanak erről — az alatt, hogy a' köz-nép és eszével fellengösködni nem tudó, de belsőképen jól organizált szívű ember, azon a' hiten a' nélkül is bátran épített életében 's erköltsében. — Ugy tetszik, hogy ez nyertesebb is; mert alig ha nem igaz az, a' mit Kánt philosophus mond, hogy t. i. Isten' létele felől való meggyőződhetésnek a' szívben van a' fészke nem az észben.

Én itten előhordom summáson, mit próbáltak légyen ezzel ez érdemben mások; és egy úttal azt is mutatom, mit én próbáltam — mások eszétől függetlenül.

Stengel György a' csuda születésűekben mutatta az Istent; Bellarmin és Granati Lajos a' teremtményekből lajtorját csinált, mellyen Isten felé emelkednie kell az észnek; Barléj

Gáspár az ég' csudájában szemléli azt; Sturm Kristóf a' testek' proportiójából okoskodik az Isten gondviselésére; Hoffman Fridrik az emberi test' alkotásából, — Heiszter Lörintz a' holt testekből általjában. — Vucherer Fridrik az agyvelő', Hamberg Albert a' szív', Schmid András a' fül', Donát Kristóf a' kéz' alkotásának vizsgálásából mutatja az Istent; Feurling Vilhelm az ember' és Murrax András az állatok' szavából hirdeti azt; Leszter a' bogarokról férgekről való tudományból theológiát ír, és Halesius a' növények országában leli a' mennyei gondviselést; Drelinert az anya hasában lévő nevendék testnek formálásából táplálásából 's a' t. Mejer Gerard az esőből, Leutvein Fülepa' hóból; Seelen Henrik a' menydörgésből, Fenelon, Reaumur, Ray 's mások teremtmények' külömbségéből ugyan arra okoskodik; sőt Galenus — ama híres régi Orvos — az emberi test tagjainak' élése tekintetéből szép észrevételt teszen az Isten lételére.

A' mi időnkbeli híres Astronomus Bode a' csillagos ég' vizsgálásában nem győzi csudálni Isten' böltseségének 's hatalmának nyilvánosságát. Hát ama ájtatos gondolkodású fiatal tudós — Sándor Henrik egy egész könyvet ír Istennek a' természetben kitünő jóságáról 's bölcseségéről — és még mennyi mások?!

Az én Váradai Tanítóm Varga Márton, a' ki első adta ki magyarul a' Physicát szoros iskolai regulák szerént, ez majd minden nevezetesebb physikai Értekezés után Istenhez gyönyörűen emelteti az Olvasót.

Azok meg' kik vagy a' gondolkodó észnek vagy a' szép erköltsre kifakadó szívnek belső törvényeiből okoskodva hozzák ki az Isten lételét; valamint azok is, kik a' Világ' alkotmánya' vi's-

gálásában nézik azt — mondóm, azok majd tsak hogy nem számtalanak és leg is nevezetesebb Philosophusok — Plato, Aristoteles, Pythagoras, Cartesz, Newton, Leibnitz, Wolf, Bonnet, Mendelsohn, Kant, Fichte, Schelling, Krug, 's' a' t.

Mind ezeknek szent az igyekezetek, érdemes a' munkájok, és mindenik ditséretes a' maga fájában; mert azon egy célra törekednek 's jutnak is, csak hogy külömb utakon. De az kár benne, hogy némellyek szemtelenkednek, és főképen a' Philosophusok — azzal, hogy az egyik a' másik okoskodásának rontására jár maga ellen okoskodásával — ótsárolván másét, hogy magáé szinbetsre kapjon fel. Már mirevaló ez a' gyarlóság, mikor a' Szentek' szentjéről van a' kérdés!! Mikor az ember Isten' munkájának nyomozásában fáradozik, és tehát hozzája emelkedik eszével, 's az eránt mind magát, mind más jámborokat nyugtatni törekedik: akkor ő legérdemesebben imádkozik. Legyen hát emberségek a' vásárlóknak, ne lármázzanak, mikor az ember imádkozik! — Az úgy nevezett Kantianerek legtűrhetlenebbek e' vétekbek; ők a' mult esztendőkbekben egy fél századig lármáztak 's botránkoztatták a' jó hitüeket, a' magok oskolájából kerekedett argumentumot a' leghelyesebbnek hirdetvén — mig osztán Fichteánerek nem fordultak felül rajtok, 's ezeken megint a' Schellingiánerek. Botránkozás ez!

Igaz ugyan, hogy szarvat kapnak osztán Isten tagadók, ha látják, hogy gyenge fegyverrel él a' theologus. És ha a' jobbik oldalból tekintjük a' Kantianerek' dolgait: ezt nézik ők, mikor Isten' létele felől való argumentumokat szoroson bírál-
nak; mert jobb elhallgatni, úgy mondanak ők, sem hogy gyávan szólván elveszteni a' jó ügyet.

De hiszen, a' kinek agya' koponyáján természet-
től meg van az a' szerentsétlen gödör vagy emelet
(G a l l k é n t !) hogy enormitásokra üssön ki a' gon-
dolkozása, a'z az, hogy szíve esze tsak a' föld-
höz ragaszkodjék 's a' körül neveltesse magát: hi-
tellen marad az — de ostoba is — a' felségesebb
ész-fogások eránt; a' theologia nem neki való lesz;
a' tiszta Morál sem. Arra hát hijába vesztegetjük
a' böltelkedő fej-töréseket.

Atheusok voltak valamint Kantianerek előtt,
ugy azután is, és lesznek ezután is. De ezen épen
nem kell botránkozódnunk — tsak ugy nem, mint
mikor a' természetnek rendes szüleményei között
itt ott monstrumok is születnek. Hagyjuk meg,
had játszák ki magok' bolondját ök is (az Atheu-
sok) — ha a' józanabb résszel nem tetszik tartani;
nékünk még' a' kegyesebb érzésekre termetteknek
az alatt annál jobb izüen esik ölelni a' Sz. igazsá-
got. Ha a' setét nem váltaná a' fényt: soha se
lenne olly kedves a' világosság. — Isten' lételét
mutató elmélkedések tehát tsak azoknak valók, kik
rendesen születnek, kiknek készségek van azt be-
fogadhatni. Azért a' Kantianerek' feletteskedő buz-
góságok hijába való; mert Atheusok, úgy szól-
ván, teremnek mint a' plánták között a' dudva.
De azért soha se kell tartani attól, hogy ez a'
gaz elfojtsa a' jó magot; mert azért mindenkor
jót áll a emberiség' nagyobb része.

En soha se égettetném az Isten-tagadót (At-
heust) hanem feje' vesztése alatt hagynék köteles-
ségül neki, Astronomiát tanulni, és pedig
gyökeresen tanulni meg. Fogadom, hogy vallásos
emberré lenne — koponyájának akármi enormi-
tása mellett is. Ez a' felséges tudomány semmi
hasznot nem hajt ugyan, mert az ő tárgya véghe-
tetlen feljebb van mind valamennyi haszonnál a'
világon; de azért ám kimondhatatlan drága az.

Az

Az ő tárgya az a' szép, a' mi az egész világon olyan, az a' felséges, mellyet tsak általa képzelhetni; az a' nagy a' minél már nintsen nagyobb. Ő felragadtatja kedvellőjét lelkestől a' testi egekbe, és oda veszti egész' a' véghetelenség' határiban, a' honnan csak egy lépés a' véghetetlenig,— hogy eszébe sem jön a' hold alatti nyomorúlt világon lévőeknek gyáva sorsok, haszon után való vágyásokkal 's tépelődésekkel együtt ostoba életeken keresztül. Ottan osztán nyit ő tanítványai számára egy felséges Academiát, mellyben a' véghetelent nem száraz szóval, mint Metaphysicában 's oskola -theológiában kimondani, hanem majd csak hogy nem érezni tanulják. Így gyakoroltatván tanítványit arra viszi, hogy szoká-okba jön nem is képzelhetni a' véges valókat egy véghetetlen nélkül, mellyet ide alatt Istennek neveznek. Azért minden tős astronomus már természet-től theologus. —

A' mi engemet illet, én is próbáltam Istenlételét a' természet' közönséges járásából mutogatni, és pedig két ízben már, 's mind a' kétszer egész' új ideákkal. Az egyik munkám kijött Budán 1823 esztendőben egy különös értekezés formában illy czim alatt: A' Világ megnézéséből a' teremtető 's gondviselő Isten. A' másik tavál a' F. M. Or. Minervában 1905 lap.

Materiára nézve ugyan egyik sem új argumentum; mert az a' faja az okoskodásnak, mellyet oskolákban physico-theologicumnak neveznek; de formájára nézve, minthogy nem csak egy fellengősebb tonusban van adva a' gondolkodás nagyobb kiterjedéssel, és tiszta eredeti fogásokkal; hanem egész' más úton 's arra főképen tekintve, hogy a' Kantiaik előtt is megálgasson, indul, eddig még nem próbált módon,— mondom erre nézve új 's eredeti elmélke-

désnek és bizonyos tekintetből *astronomico-theologicum* nak lehetne nevezni.

Reményilem, nem leszek unalmas a' tudós Olvasó előtt, ha rövid kivonásban elő adom itten mind a' kettőnek rajzolatját, — legalább jelelőképen; had ditsekedjem én is tudományos industriával a' Magyar Haza előtt.

1) Az Ertekezés (az elsőbb argumentumom) ide megy ki rövideden:

A' természet többet tesz, mint sem tehet maga erejéből: több a' tétel, mint a' tehetség. (Plus in effectu, quam in Causa). Ez másképen lehetetlen, hanem ha egy más, 's tehát természet feletti erő által segítettik; és ez Isten, nem tsak mint teremője; hanem mint gondviselője is a' világnak.

Ennek így ment a' mutogatása: a' természet mindenestől véges erejű és még is munkájában végtelenkedik: az az, olyan lépéseket tesz, mint a' véghetetlen tehetségű.

Hogy az első fundáljam, az egész Világ' alkotmányát rövid foglatban le kellett írnom; melly is azon felvételem mellett, hogy a' planéta (bujdosó csillag — millyen ez a' mi földünk is) nem huzatik a' naphoz ennek ereje által, hanem magától oda huz; és a' nap megint nem planetájához vissza, hanem maga napjához — valami nagyobb rangú naphoz, — mellyhez képest ő is tsak planéta: úgy jött ki, hogy az egész testi mindenség, a' nagy világ' temérdeksége, minden részeire nézve egy szakadatlan közösülethől áll, 's tehát egy szoros öszvefűgésben lévő alkotmány az — olyan mint az organismus, a' hol mindenik rész egy fő szék-pontnál (centrumnál) fogva közlésben van mindenikkel 's függ az egésztől; a' hol tehát egyik résznek sem szabad feletteskedni erejével mások felett, annál kevésbé végtelen ha-

tóságúnak lenni ; különben az ő befolyását a többiek nem állhatván ki, félbe szakadna a' tellyes közösület' folyamatja ; melly nélkül egy olly alkotmánynak felállítása lehetetlen.

Innen következőleg folyt osztán, hogy tehát minden erő a' világon így körül határozva lévén, véges tehetségű 's nem is lehet végtelen se különösen se öszvesen. Minthogy pedig a' Világ' ereinek öszvesége, a' mennyiben azok egy szakadatlan közösülésben művelkednek, természetnek neveztetik : a' természet' ereje se végtelen ; tehát nem arra való, hogy végtelenkedjék.

Azonban pedig végtelenkedését a' természetnek, vagy is a' másodikat, így mutatám :

A) Kis fogásokban :

a) Planták' életéből itt e' földön — (eme ki-mondhatatlan parányi részén az egésznek) — és hogy annál kitünőbb légyen a' végtelenkedés, a' fűveknek mint leggyengébb terményeinek a' természetnek, sorsából — azzal mutatám t. i. hogy a' fű árván születvén ég', föld' gyámsága alatt nevelkedik és a' környülményekhez alkalmaztatólag úgy él, 's élve maga fáját fentartja, hogy a' természet ezen cursusának fenlétele mellett lehetetlen képzelní ötet nem halhatatlannak maga nemében ; a' melly dolog valósággal végtelenkedés — akár azt tegyük fel, hogy a' természet tetemes productumai, millyen a' nap, a' hold, a' föld, a' szelek, az esők 's a' t. utánna szabják magok járását e' parányi termény után ; akár azt, hogy e' parányi, maga életét 's tanyáztatását szabja ama temérdek nagyokhoz ; akár a' harmadikat — azt t. i. hogy csak történetesen esnek azon ditsért öszveillések. Mert az első 's második esetben egy képtelen ugrás, hogy akár ama kitsiny szabja magát olly nagyokhoz ; akár megfordítva ; a' har-

madikban még nagyobb a' képtelenség — az t. i. hogy olly czél arányosan és még is vaktában menjen véghez, még pedig állandóul 's folytában az a' gyönyörű harmonia.

Következésképp' a' természet nem teheti azt, a' mit teszen; mert egy olly mesterséges halhatatlanság csuda az ő dolgaiban, nem is az ő sphaerájába való fogás ez, mert annak módját egy természet feletti erőnek közbejárása nélkül lehetetlen magyarázni.

b) Ez még szembetűnőbb az állatokból. Ezeknek kívánsága, élete, halála nyilván mutatja a' természetnek — ha ő természeti az állatokat, — végtelenkedésre törekedő rugóját. Az állat örökké szeretne élni. Soha sints életében az az időpont, mellyben halált vállaljon — kivéven az anyát, mikor magzatja élete' veszedelmében forog. És ez a' kivétel még jobban erősíti az állítást; mert az által a' természet az élet' szakadatlanságát tárgyozza előre nézve, hogy t. i. az anya' ösztöne által kémélje meg azt az individuumot, melly ez utánra képesebb fentartani az életet. Azért a' magzat által a' természet jobban szeretteti a' magzatját (az anya unokáját), hogy sem szüleit; hogy így előre felé nyomuljon az életnek örökké fentartása eránt való intézet. És mikor ezt cselekszi a' természet: akkor ő maga véges voltának határja felett néz, akkor örököséget tárgyaz az élet processusával. Hogy teheti ő ezt maga — ezt a' végtelent, mikor ő az időre nézve is véges tehetőségű? képtelenség.

Illyenekre vetemedik ő akkor is, mikor az élni való test alkotódik — valamint mikor széllé bomlik is. Az első esetben egy csuda constructióhoz fog, melly nem az ő fakja, p. o. a' nagy világban széllél lévő elementumoknak egy katasztrófába bészárkozott létek mellett olly szerkeztetést

vakon vitet véghez, melly szerént az abból ke-
lendő eleven termény' tagjai készen jönnek ki
mint valami csuda-műhelyből, tökéletesen hozzá
alkalmaztatva a' nagy világ' cursusához, melly
szerént élnie kell — lábai a' tengerben való úszás-
ra; szárnyai a' levegőben való repülésre. A' kis
katsa az uszást mindjárt első nap megpróbálja,
és mutatja, hogy ő a' nagy világra való — tud
úszni, tud járni. Hogyan sül el ez a' természet-
nek vaktában?

A' második esetben ez a' remek míve a' ter-
mészetnek el hal — széllal bomlik a' ki mesterelt
szép darab — de tsak egy kevés időre, mert az
ő részei most élő állatoknak, vagy plántáknak,
mellyekből az állatok élösködnek, eledelül szolgál-
ván, ki se veszhetvén a' világból, ezekben egy
új életre megtestesülnek, és így idő szakaszokra
támodnak fel halottaikból, csak hogy többire más
féle alakokban. Ebből hát nyilván való az az el-
rendelés a' természetben, hogy ennek köz járásá-
nál fogva minden a' mi először czél vala: czél alá
cszközzé válik, 's más czélra fordittatik, mig ez
az új czél is megint arra jut; és így tovább vég
nélkül.

E' szerént a' természetben minden ótska meg-
ujul, a' meghólt feléled, az ideig való örökösül
és úgy tüneménykedik a' világ' forgó kerekén,
mint az üstökös csillag, melly ha egyszer elenyé-
szett a' láthatárból: idővel megint elő áll maga
fényében, — ha 500 év mulva is. Ki nem látja itt
a' véghetetlen időre való kinézéseket, — a' tehet-
ség felett való próbát, a' halhatatlanságot, melly
új kérdés a' természetben?

c) Az E m b e r még többet mutat ez érdem-
ben. És ha a' természet' productuma az ember:
ebben főképen megvalósodik, hogy tehát a' ter-
mészet többet teszen, mint tehet.

Ugyan is az ember nem csak az hogy sokféle végtelenséget gondol ki eszével, u. m. végtelen tért, végtelen időt, végtelen hatalmat, életet 's a' t. 's ezeket egybe veti a' végesekkel, vagy ezeket amazokkal; hanem egyszer'smind egy véghetetlen 's fő tökéletességű (Absolutum) valót gondolván ki magának mustrául: e' szerént vég nélkül tökéletesedni igyekszik — tökéletesedni cselekedetében, sorsában, életében, — hogy ezek' egyikének se légyen valaha határja. Innen kerekedett osztán nála a' végnélkül való boldogságnak szívét, eszt bajoló ideálja, mellyre ő szinte rá tart 's képzei magának.

E' szerént intézvén dolgait lelke' kifejtődése közben az a' halhatatlan vágy fejlík ki benne, hogy ő mindent tudjon, mindent tehesen, mindennel bírjon, mindég éljen — határ' nélkül. Ez a' minden és minden együtt véve saját tárgya az ő nagy lelkének; és tehetsége melly ezt üzi, ok'osság (Vernunft); melly szerént osztán ha cselekszik az ember: a' jön ki resultatumban, hogy tehát az ember természet ellen vagy felett cselekszik — mint p. o. mikor pardont ád az ellenségnek; vagy mikor becsületért halálra szánja életét; a' mi hallatlan az egész természet' országában.

Már most azt kérdem én: eredetére nézve honnan való tehát az okosság? természettől? úgy de természet ellen és felett való cselekedeteket vitet véghez az emberrel, és ha természettől van az arra vezető irány (directio): úgy a' természet embert alkotván maga felett nézett — magánál feljebb valót producálni törekedett — ő véges: tehát végetlent. Ime itten nyilván van a' természet' vetemedése az ember' személyében! ha pedig az az irány magától az embertől van: úgy több az okozott, mint maga az ok; a' természet

nagyobbat szült, sem hogy szülhetett. Mind a' két esetben a' végnélkül való irányok, készültek, hozzáfogások nyilván valók, és az, hogy a' természet nem bir annyival, mint a' mennyit csinál. Képtelenség.

B) Nagy Fogásokban.

Ezt két tekintet szerint vettem elő:

Először a' mint a' természet munkája az élők' alkotásában itt a' földön alsó gradusokban kezdve felfelé indul és léptsőnként magasztalja magát munkájiban, míg nem határozódik a' legfelsőbbnél — annál, a' mi már szomszéd határos a'-véghetetlenel, melly után törekedik 's következőkép' ez úttal is mutatja, mi az ő aránya t. i. szülni egy végetlent; a' mi képtelenség.

Nevezetesen pedig, ezen gradusokat emígy jelelem ki.

A' plántákkal még úgy bánik a' természet mint anya a' csecsemőjével, kinek mindent oda helybe kell szolgálni, hogy élhessen, mint-hogy magától nem mozoghat. Ugyan azért közmagazinból tartja a' plántákat — a' környülményeket is hozzájuk alkalmaztatván. Már az állat magától mozogható lévén kevesebb segédet kap a' természettől, születeti az állatot maga fegyverével, ad neki ruházatot, meghatározza helyzetét és fentartására való élésházául kijegyzi neki a' plánták' országát. Egyébberránt az állattól megkivánja a' természet, hogy ő maga is dolgozzék élete fentartására — tehetségében állván neki alkalmazhatni magát a' környülményekhez. De már az embert nem születeti fegyverestül, ruhát sem ad neki, állását sem határozza, eledelét nemét sem; hanem szabadjára hágy néki járni 's tselekedni a' mint tetszik. Ő pedig két lábra magától állván fel elő áll a' természet' theatrumában miut szólót

játszó 's magától gondol ki ruhát magának, melyei felöltözve bámultatja magát, minden állattal, mint valamelly idegen országból valót. Osztan két kezével, a' helyett, hogy járna rajta, koholja a' mendörgéssel vetekedő ágyúit, mellyek' segédjével a' legerősebb állatokat is erdőre szalasztja, 's nékiek kereskedésekre éjjelt mutat ki, magának választ nappalt; eledellel pedig tetszésére él akár mellyik országból.

Továbbá plántáknál és állatoknál az élet szaporodása (a' nemzés) egy köz felvigyázás alatt megy véghez: a' természet sűrgeti azt, mint a' létel' fő czélját, hogy szüljön, a' ki született. De már az ember szégyenli azt a' czélt — alávalónak tetszván néki, ha ő is szerszámja lenne a' természetnek, mint egy barom. Annakokáért ő maga lételének sokkal felségesebb czélt teszen fel — azt t. i. hogy ő törekedjék nem magát a' természethez, hanem megfordítva, a' természetet magához szabni, magát pedig egy fő tökéleteshez. Imé a' különös gradus, és fordítás!

Ezen gradusból feljebb nézhetünk; mert innen látni merre felé intéztetik a' természet lépése; arra t. i. hogy mennél tovább, annál finomabb nemű lények következzenek már az ember után. És tehát, ha az ember, a' ki eledelére nézve még földi termésekre, és ezen egy lak helyéhez képest való cselekvés' módjához kötve van, — itt még is annyira függetlenítetik a' természet által sűrgetetni szokot cselekedetektől, hogy characterében egy jeles fordítást tehessen és azt merje kívánni, hogy a' természet ő hozzája szabja magát: a' feljebb való grádusok abban állanak, hogy a' külső eszközöktől még függetlenebb 's magától még tehetősebb valók léptsönként következzenek hová tovább, annál inkább — meddig? egész a' magától kezdőig — a' mindenektől függetlenül.

Ha igaz az, hogy a' föld nagyon csekély világ a' naphoz képest — 14 száz ezerszer kisebb; a' felsőbb rendbéli napokhoz képest pedig tán annyi sem, mennyi egy fővény a' kárpátus hegyekhez képest: hogy ne lett volna nékem jussom következtetni, hogy a' természet a' kisebb fogásúakban megkezdetteket folytatja a' nagyobbakban már nagyobb léptsők' rangja szerint — és tehát ott annál inkább közeledik 's irányba veszi azt, a' mi véghetetlen? ha tehát egy embernek természetese is feljebb néz a' természet erejénél: hogy ne egy nagyobb rangu lénynek? úgy de ha nints Isten: maga a' természet viszi mind ezeket véghez — azt, a' mi ön erejétől nem telhetik. Képtelen ez! mert több a' tétel, sem a' tehetség.

Másodszor a' mint az egész világ' alkotmánya bizonyos rendtartások mellett egy költsönös összefüggésben áll és állandósodik.

Az egész nagy világ' temérdekségének egy olyan rendben való megmaradandhatóságát, a' millyenben azt lenni a' tüneményeknek a' nagy világból ide mi hozzánk lehető resultumaiból látjuk, tárgyba vévén legelőször is tűzre fordítám a' figyelmet, minthogy ennek munkája a' melegítés' és világolás' jelenségeiben az egész világon a' legszembeűnőbb. A' tűz emésztő 's minden összeköttetésnek rontására járó erővel bírván, széllel bontaná az egybefoglaltakat, ha együvé gyűlné, és így zavart hozna az egészben, ha tsak egy bizonyos rendtartás által nem egy olly mértéklet alatt tartatnék szüntelenül, mellynél fogva mindenütt egyaránlát' törvénye szerint oszoljon el a' világon, és a' szerint dolgozzék is. Ezt pedig az által történni mutatóm, hogy a' tűz folyadékja áerrel felelegyítve lévén mindenütt ennek vezérlése után 's ezzel együtt egy örökös keringőt (circulációt) jár a' világ alkotmányában,

mint az állati testben a' vér az ereken keresztül; a' kerengülést pedig az által eszközöltetni, hogy az égi testek a' mi földünkkel együtt mind rendre 's örökké mozognak, futnak pályájokban, forognak tengelyek körül, és így az atmosphaeráknak is, mellyekben aer és tűz levég, okot szolgálván a' szüntelen mozgásra, azt mivelik, hogy a' tűz mindég széllel veretve, regulában tartassék és egyarántat' törvénye szerént járjon az egészben; a' mikor osztán így járván üdvességes befolyással szolgál minden élő valónak élete' fentartására. Minthogy pedig nem tsak a' nagy égi testek, hanem a' legkisebb pondró is mozog 's ezen mozgásánál fogva életét tartván fent, de egy úttal a' tűz ellen ő is emigy dolgozván: kitetszik, hogy itt mindenik maga tehetsége szerént készül jót állani mindnyájokért.

Igy organizálva lévén a' világ' részei az egésznek fenlétele eránt, így elkészítve az egész a' részei fentartás végett: ki nem látja, hogy tehát ez illy rendtartás által egy örökké való megmaradandóság tárgyoztatik? és ha ezt a' természet maga cselekszi, honnan van ez ez ő planuma? honnan bír ő ezekre kiterjedni? mert így időre nézve ő véghetlent veszen tárgyba és hozzá is fog. A' mi itt is képtelen: mert itt is több a' tétel, mint a' tehetség.

Mind ezek után befejezőleg sürgettem a' honnét való többet a' tételben, mint a' tehetségben, és summáson hozám ki a' resultatumut — ezen szavakkal:

A' világ mindenestül véges erejű; minden tehetségei akár egyenként, akár öszveséggel határosok; és még is ő általok semmi határt nem esmerő irányok, törekedések, intézetek tételnek; és még is általok folytatik egy véghetetlen munka, és csuda készület, melly közben ideig valók örö-

ködnek, változandók állandókká, halandók halhatatlanokká válnak; véges létűek végtelenkednek; iszonyú nagyok szolgálnak kitsinyeknek; kitsinyek a' végnélküli haladásban tudják tartani magokat a' legnagyobbokkal 's a' t. Mi ez? a' mennyi a' fogás: annyi a' képtelenség; mert mindenütt a' munka felülhaladja az erőt; mindenütt a' természet nem teheti ezehet; és még is csak ő teszi. Itt ugyan lehetetlen csak gondolni is más-ként józanon, ha nem gondolod oda egy vég nélkül való hatalomnak a' természet véges erejéhez 's munkájához hol teremtés hol igazgatásképen való hozzá járulását, mellynél fogva azon magoktól csak bizonyos határig tehető erők meghatalmaztatván, vezéreltetvén lelkesíttessenek, hathatósokdjanak, 's merjék munkába venni még a' tulajdon tehetségek felett valókat is.

Ugy, de a' véges erők nem lehetnek közösülésben a' véghetlennel, mert nem álhadják ki véle a' proportiót; e' nélkül pedig a' világ' alkotmányának felálitása, vagy a' természet cursusa lehetetlen. Itten kéntelen az ember úgy gondolkozni, hogy tehát az a' véghetetlen hatalom nem egész erejéből hat a' világon lévő véges erőkbe, hanem magától mérsékelhetvén akármiféle tárgyra való befolyását, mindenikkel bánik annak tehetségéhez képest hol nagyobb, hol kisebb hatósággal, hogy akár nagyok, akár kitsinyek felvehessék az ő intézetét magok voltokhoz illő módon. Egy ilyen hatalom pedig nem más lehet, hanem egy értelm es, szabadkényű, és tehát lelki hatalom; lélek hát, és minthogy mindenikkel bánhatik, mindenható lélek az a' hatalom. Es épen ezt nevezzük Istennnek, Van hát Isten 's a' t.

Ezekből könnyű volt osztán Isten' tulajdonjait is deducalni, u. m. gondviselését, böltseségét, jóságát, igazságát, teremtői létét 's a' t.

2) A' második argumentumom, a' mint mondom, F. M. O. Minervában jöve ki. De nem azon czélból, hogy én Isten' lételének megmutatása kedvéért irjak theoriát, mert én ottan a' világ' alkotmányáról értekezem physical felfogásokban; hanem a' systema végén tesztek osztán egy kinézést Isten' létele eránt, próbára. És én ezt a' próbát jónak tartom — a' Kántik előtt is megálthatónak. Ezt az ottan lerajzolt systemám' szövetjéből kikell vennem és itten köz érthetőségre változtatnom.

Uj theoriámnak, mellyet az egész látható világ' alkotmányáról írtam, következésében az a' resultatum jött ki, hogy tehát a' világ (Univerzum) a' legnagyobb fogásokban is, részeire, masszájára, rendére nézve mindenestül valódiképen szaporodik, 's tökéletesedik — olly értelemben t. i. hogy új mellék-világok, új csillagok, új napi systemák, országok, rendek idővel teremnek és tökéletesednek; valaminthogy termettek 's tökéletesedtek eddig is, még pedig természetesen, az ottan kijelelt utmutatás szerént.

Ezen feladás' következésében nagyon könnyű következtetni Isten' lételét — e'képen:

Ha szaporodik és tökéletesedik a' világ: kérdés: lesz-e valaha vége ezen processusnak, vagy soha sem? ha lesz' vége: úgy most a' világ vagy kifejtődése' vagy tökéletesedése' szakasszát futja; következőleg kezdett is valaha ehez; és így nem öröktől fogva van.

De ha kezdett: úgy egy egész rendnek (systemának) egyszerre kellett lenni készen, egyszerre teremnie — ha kissebbnek is, ha nem is olyan, mint a' millyenné kifejtődése után most lett, de csak rendnek; mert e' nélkül lehetetlen vala a' többi kifejtődés. (Ez a' systemában mutatik törsökösön) úgy de egy egész rend csak teremtés által áthatott fel készen. És ez egy.

Ha soha sem lesz vége a' processusnak: úgy kezdete sem vólt, hanem öröktől fogva folytatik, és örökké is fog. Már pedig erre materia nem jut; mert a' világ szaporodik, és az ő egésze egy valódi organismus, a' minek hát nem véghetetlen a' masszája. Honnan tehát az örökké tartó szaporodásra való materia? honnan a' végnélküli kifejtődhetés? megint szükséges a' teremtés, hogy materiát adjon a' semmiből. És ez a' második.

Itt az Isten! és pedig mint Teremtő — az első esetben a' világ' formájára, a' másodikban materiájára nézve.

Megállapítva lévén a' felsőbb állítás — az t. i. hogy a' világ szaporodik 's tökéletesedik: ez az utóbbi czáfolhatatlan igazsággal reá következik az Isten' lételére. Mutassa nékem valaki, hogy én itten igazságtalanul következtetem, és nevezetesen azt, hogy plus in consequentia, quam in prae-missis, az az: hogy ezekből még se következik az Isten' mindenhatósága, véghetetlen böltsessége 's a' t. — A' felsőbb állítás eránt pedig olvassa a' Minervában mondottakat p. 1897—1905, — és keljen ki ellenek, ha kedve tart — a' physico - astronomicumok ellen.

De nálunk az a' menykőség, hogy nem is olvassák az embert; (a' mellett hogy nem fizetik) és így ha vólna is valami ösztöne: mély csendességben elalszik!

B. Dóhovits Basilius
Esperest.
